

ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 กรณีศึกษากลุ่มองค์มั่น*

The Beliefs Found in Resistance Movement in B.E. 2444-2445: A Case Study Ong Man's Group

รัตนากร ฉัตรวิไล**

บทคัดย่อ

ขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 นั้น เกิดขึ้นทั่วหัวเมืองอีสาน ซึ่งมี
อยู่หลายกลุ่มและมีผู้ศึกษาไว้หลากหลายมิติ แต่เนื้อหาส่วนใหญ่มักกล่าวถึง
อุดมการณ์หลัก ซึ่งเป็นความเชื่อพระศรีอาริย์เพียงอย่างเดียว โดยละเลยความ
เชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น

การวิจัยครั้งนี้จึงเลือกศึกษากลุ่มองค์มั่น โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา
เหตุการณ์ขบวนการผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา พ.ศ. 2444 - 2445 ความเชื่อ
พระศรีอาริย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่นๆ ในวิถีชีวิตคนอีสาน
เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มั่น

* ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445
กรณีศึกษากลุ่มองค์มั่น รัฐศาสตรมหาบัณฑิตสาขาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหาร
จัดการ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

** นิสิตรัฐศาสตรมหาบัณฑิตสาขาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ คณะ
รัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ผลการวิจัยพบว่า นอกจากความเชื่อพระศรีอริย์แล้ว ยังมีความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่นๆ ของคนอีสาน ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มันขึ้น กลุ่มองค์มันมีความสัมพันธ์กับความเชื่อพระศรีอริย์ในแง่ของการสร้างผู้นำ ซึ่งเป็นความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำให้เกิดขึ้น ในแง่ของความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่นๆ ถูกนำมาเป็นกลไกการครองอำนาจนำ รวมไปถึงการใช้อำนาจบังคับในบางพื้นที่ การรวมตัวของกลุ่มองค์มันจึงเกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อพระศรีอริย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่นๆ ของคนอีสานเข้าด้วยกัน ซึ่งผู้เข้าร่วมขบวนการไม่มีลักษณะร่วมของอุดมการณ์เดียวอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการผสมผสานสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของเขาเหล่านั้นเข้าด้วยกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ขบวนการผู้มีบุญได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้าน แม้ว่าขบวนการผู้มีบุญจะถูกฝ่ายปกครองเรียกว่ากบฏและถูกปราบปรามไปในที่สุด

คำสำคัญ: ความเชื่อ, ขบวนการผู้มีบุญ, องค์มัน

Abstract

There are resistance movements in B.E. 2444 - 2445 throughout the northeast and they have been studied in many dimensions especially in the ideal of the resistance movement, which is the belief of Sriaraya. Local culture and beliefs were ignored. As a result, the Ong Man's Group was studied in this research. The object of the research is to study resistance movements in B.E. 2444 - 2445, Sriaraya beliefs, occultism beliefs, and other beliefs of northeastern people. This is to analyze the relation of beliefs in resistance movements, Ong Man's Group. The results show that Sriaraya beliefs, occultism beliefs and other beliefs of northeast people built up the

resistance movements, Ong Man's Group. Sriaraya beliefs used as the instrument for constructing fair. The finding indicates that the Ong Man's Group related to Sriaraya beliefs in leader creating aspect. It is to construct hegemony. Occultism beliefs and other beliefs were used to build up hegemonic apparatuses and coercion using in some areas. Sriaraya beliefs, occultism beliefs and other beliefs of the northeastern people caused by the Ong Man's Group assembling. The participants were not an idealism. Resistance movements were supported because of combining many things around their life style. Even though this is called rebellion, and was finally executed.

Keywords: Beliefs, Resistance Movement, Ong Man

บทนำ

หากย้อนไปถึงที่มาที่ไปของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ที่มีการกระทบกระทั่งกันระหว่างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน มี “ความเชื่อบางอย่างปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งความเชื่อดังกล่าว สามารถแปรเปลี่ยนเป็นพลังทางสังคม เมื่อสถานการณ์และเงื่อนไขบางอย่างเอื้ออำนวย ดังนั้น สิ่งที่เป็นชนวนไปสู่ความเคลื่อนไหวต่างๆ ในสังคม จึงมีการนำเอาฐานความคิดความเชื่อที่มีอยู่แล้วในสังคมนั้นๆ มาเป็นอุดมการณ์ร่วมของกลุ่ม” เช่น ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย¹

---

¹ ตามตำนานกล่าวไว้ว่า พระศรีอารีย หรือพระศรีอารียเมตไตรย เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่จะมาตรัสรู้เมื่อศาสนายุคปัจจุบันดำเนินมาถึง 5,000 ปี ศาสนายุคพระศรีอารียนั้นเปรียบได้กับสังคมอุดมคติที่เต็มไปด้วยความบริบูรณ์ทุกอย่าง ความเชื่อดังกล่าวเป็นที่แพร่หลายในสังคมโดยเฉพาะชาวพุทธที่นับถืออิกายเถรวาท ดังนั้นพุทธศาสนิกชนจึงมีความปรารถนาที่จะไปเกิดในยุคพระศรีอารีย หรือรอคอยการมาของยุคพระศรีอารีย บ่อยครั้งที่ความเชื่อนี้ถูกแสดงออกมาทางสังคมในระดับที่ต่างกันออกไป จากกระบวนการทางความคิดก็แปรเปลี่ยนไปเป็นพฤติกรรมตามความเชื่อนั้น จนกลายเป็นขบวนการทางสังคมและการเมือง

ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์จึงเป็นสิ่งจรรโลงความหวังของคนส่วนใหญ่ที่รอคอยชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ความเชื่อดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นความเชื่อที่เก่าแก่แพร่หลาย แต่ยังพบอยู่ในสังคมดั้งเดิมเกือบทุกสังคมโลก โดยแสดงให้เห็นในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป และยังมีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เช่น ปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ไบเบิล หรือปรัชญาประวัติศาสตร์ของศาสนาอิสลาม ที่จริงก็วางอยู่บนรากฐานของระบบความเชื่อพระศรีอาริย์นี้²

ในสังคมตะวันตกนั้นไม่ปรากฏชัดเจนว่าความเชื่อพระศรีอาริย์มีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่ความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ผ่านการยอมรับให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในคำสอนของพุทธศาสนา ความเชื่อของพระศรีอาริย์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องของศาสนาหลายเล่ม กล่าวถึงพุทธทำนายเกี่ยวกับอายุและยุคความเสื่อมของศาสนากการเกิดกสิยยุค การมาของพระศรีอาริย์เมตไตรยและสังคมใหม่ หรือโลกของพระศรีอาริย์ตามตำนานทางศาสนาพุทธกล่าวไว้ว่า พระศรีอาริย์เมตไตรยเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งในอนาคต ซึ่งเป็นยุคที่มีแต่ความสงบสุข ศาสนามีความรุ่งเรืองมากกว่าสมัยของพระพุทธรูปองค์ปัจจุบันดังที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า จะมีพระอรหันต์มากกว่าสมัยของพระพุทธรูปองค์ ประชาชนจะมีความสุขอย่างยิ่ง คือไม่มีเรื่องร้อนใจ ทุกคนพอใจในความเป็นอยู่ ไม่มีการเบียดเบียน ไม่มีคนพาลปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้น เป็นสังคมอุดมคติที่มีแต่ความบริสุทธิ์ ในสังคมไทยและสังคมพุทธนิกายเถรวาทอื่นๆ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่กล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่แพร่หลายที่สุด คือ พระมาลัย คำสอนของพระมาลัยได้มีการแต่งและปรับปรุงมาหลายยุคหลายสมัย และมีสำนวนภาษาแตกต่างกันตามแต่ละท้องถิ่นเนื่องจากความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มีความหลากหลาย แตกต่างกันไปตามภูมิภาค และประวัติศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น จึงเป็นการยากที่จะกำหนดความหมายของความเชื่อพระศรีอาริย์อย่างเจาะจงลงไป นอกจากนี้

² ฉลอง สุนทรวานิช. ความเชื่อในเรื่องพระศรีอาริย์และกบฏในภาคอีสาน ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ. 2527. หน้า 22-23.

กำหนดความหมายกว้างๆ ว่าความเชื่อพระศรีอาริย์เป็นความหวังของมนุษย์ที่จะได้เห็นสภาพสังคมที่ดีกว่า ความเชื่อนี้เกาะเกี่ยวอยู่กับระบบวัฒนธรรมของสังคม เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มีมานานในประวัติศาสตร์ และมีจุดเริ่มต้นเป็นลักษณะสากล กล่าวคือ มนุษย์จะสร้างความฝันร่วมกันเกี่ยวกับความทรงจำถึงยุคพระศรีอาริย์ (Golden Age) ซึ่งเกิดขึ้นในตอนเริ่มแรกของมนุษย์ โดยหวังว่ายุคนี้จะกลับคืนมาอีกครั้ง เพื่อทำลายล้างความเลวร้ายทั้งหมดที่สะสมบนโลกเป็นเวลานาน เกิดโลกาวิชาศหรือมิลลิสัญญี (Eschatologism) ในภาวะเช่นนี้ มนุษย์รอคอยการมาของผู้นำ ซึ่งหมายถึง ผู้ไถ่บาป ผู้มีบุญ หรือ ผู้พิเศษ ฯลฯ เพื่อนำมนุษย์ไปสู่ยุคพระศรีอาริย์ (Millenarianism หรือ Chiliasm)³

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่ผ่านคำสอนของศาสนา เป็นสิ่งที่นำความหวังในชีวิตที่ดีกว่ามาให้กับคนในสังคม โดยแปรเปลี่ยนความเชื่อชาติที่ถูกกดทับเอาไว้ดเอาเปรียบจากการยอมรับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ขณะนั้น ให้กลายเป็นพลังในการต่อสู้และทำลายอำนาจของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตาม อิทธิพลความเชื่อพระศรีอาริย์ ไม่ได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่ถูกกดขี่เสมอไป แต่ความเชื่อดังกล่าวปรากฏให้เห็นชัดเจนในการเกิด “ขบวนการผู้มีบุญในภาคอีสาน” ขบวนการผู้มีบุญนำเอาความเชื่อเรื่อง “ผู้มีบุญ” ซึ่งเป็นความเชื่อหนึ่งของคนอีสานที่นับถือศาสนาพุทธและยอมรับเรื่องบุญกรรม มาตีความให้สอดคล้องกับความเชื่อพระศรีอาริย์ว่า ผู้ที่จะมาสร้างสังคมใหม่นั้น ต้องเป็นผู้ปกครองคนใหม่ที่มีบุญบารมีมากกว่าผู้ปกครองคนเก่า การเกิดขบวนการผู้มีบุญทุกครั้ง จึงนำเอาความเชื่อดังกล่าวมาเป็นตัวเชื่อมเพื่อสร้างแรงจูงใจให้ผู้คนเข้าร่วมขบวนการเพื่อต่อสู้ หรือต่อต้านความไม่ชอบธรรมในสังคม

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2242 รัชสมัยพระเพทราชา คนลาวชื่อบุญแก้วได้อ้างตัวเป็นผู้มีบุญกระทั่งสามารถยึดเมืองนครราชสีมา พร้อมกับรวบรวมผู้คนยกมาตีกรุงศรีอยุธยา เป้าหมายของบุญแก้วนั้นเป็นความปรารถนาของคนลาวที่จะหลุดพ้นจากอำนาจจรัสสยาม แม้ว่าฝ่ายบุญแก้วจะมีไพร่พลและอาวุธ แต่ก็

³ พรเพ็ญ ฮันตระกูล และอัจฉรา กุณฑิสมัย. ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. 2527. หน้า 2.

ไม่สามารถเอาชนะได้ ในที่สุดถูกจับและสังหารชีวิต เหตุการณ์ของบุญกว้าง ถือได้ว่าเป็นการก่อกบฏ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการผู้มีบุญในภาคอีสาน ครั้งแรกตามพระราชพงศาวดาร จวบจนถึง พ.ศ. 2502 เป็นระยะเวลา 260 ปี ในเวลาดังกล่าวเกิดขบวนการผู้มีบุญขึ้นในภาคอีสานเป็นระยะๆ ขบวนการดังกล่าวมักจะถูกรัฐปราบปรามและตั้งข้อหาว่าเป็นกบฏ ซึ่งมีถึง 9 ครั้ง ด้วยกัน แต่ขบวนการผู้มีบุญที่ได้รับการกล่าวขานมากที่สุด คือ ขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445⁴

ขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 เกิดจากปรากฏหลายแห่ง ซึ่งบรรยายถึงเหตุอาเพศต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นและบอกวิธีป้องกันตนให้พ้นจากภัยพิบัติ ไว้ว่า ในราวเดือน 6 ปีชลู ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) จะเกิดเภทภัยครั้งยิ่งใหญ่ หินแห่ หรือหินลูกรัง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในภาคอีสานจะกลายเป็นเงินเป็นทอง พักเที่ยวพักทองจะกลายเป็นข้างเป็นม้า ควายทุยเผือกและหมูจะกลายเป็นยักษ์กินคน ต่อจากนี้ท้าวธรรมิกราชผู้มีบุญจะมาปรากฏตัวเป็นใหญ่ในโลก ใครอยากพ้นเหตุร้ายจะต้องคัดลอกหลายแห่งเก็บไว้บอกคนอื่นรู้กันต่อไป ใครเป็นคนดีไม่ทำบาปอะไรให้เก็บหินแห่รวบรวมไว้ เพื่อรอคอยเวลาที่ท้าวธรรมิกราชจะมาชุบให้เป็นเงินเป็นทอง ส่วนใครเคยทำผิดไว้ให้มารับโทษของตน ใครกลัวตายให้รับฆ่าควายทุยเผือกและหมูเสีย ก่อนที่จะกลายเป็นยักษ์ในเดือน 6 ใครเป็นสาวโสดให้รับแต่งงาน มิฉะนั้นจะถูกยักษ์จับกิน ฯลฯ⁵

ขณะที่คำทำนายดังกล่าวถูกแพร่ออกไป ได้เกิดการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญขึ้นตามท้องที่ต่างๆ ทั่วภาคอีสาน มีผู้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญถึง 60 คน กระจายอยู่ 13 จังหวัด⁶ การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญมีทั้งการรวมตัวอย่างสงบหวังเพียงเรียกเสียง

⁴ สุวิทย์ ธีรศาสน์. หมอลำโสภา. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 1*. 2549. หน้า 83.

⁵ พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉรา กมฺพิลสมัย. *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. 2527. หน้า 34.

⁶ สุวิทย์ ธีรศาสน์. *เล่มเดิม*. หน้า 83.

ศรัทธา หรือความนับถือจากผู้คน และอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านรัฐโดยตรงจนถูกเรียกว่ากบฏ ด้วยเหตุนี้เรื่องราวของขบวนการผู้มีบุญในภูมิภาคนี้จึงได้รับความสนใจและศึกษากันมาก แต่ผู้ศึกษาส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับขบวนการผู้มีบุญที่เกิดในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีองค์มันเป็นหัวหน้ากลุ่ม จากบันทึกทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า นายมัน ผู้นี้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญโดยใช้นามว่า เจ้าปราสาททอง หรือพญาธรรมิกราช ทำการของสูงกำลังคนเพื่อบุกยึดเมืองอุบลฯ หากกระทำการสำเร็จจะรวมดินแดนทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง โดยแบ่งเขตการปกครองไว้อย่างชัดเจนแต่แผนการดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากถูกรัฐปราบปรามเสียก่อน

เรื่องขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 มีผู้ศึกษาไว้หลากหลายมิติ เช่น อุดมการณ์ สาเหตุ ผลของการปราบปราม เป็นต้น แต่ยังมีเนื้อหาบางส่วนที่ยังไม่กระจ่างชัด เช่น การกล่าวถึงอุดมการณ์ของขบวนการผู้มีบุญว่า อุดมการณ์ หลักเป็นเรื่องของความเชื่อพระศรีอารีย์เพียงอย่างเดียว โดยละเลยความเชื่อพื้นบ้าน และวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งงานที่ได้ทำการศึกษาส่วนใหญ่ มักจะเน้นการปราบปรามของฝ่ายรัฐกับกลุ่มองค์มัน ที่บ้านสะพือ ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานีและผลลัพธ์ที่ตามมามากกว่าความสำคัญของการเกิดขบวนการผู้มีบุญ จนละเลยเนื้อหาสาระการกระทำของคนกลุ่มนี้ว่าเหตุใดจึงลุกขึ้นมากระทำบางอย่างเพื่อได้ตอบรัฐ “เพราะการรับรู้ประวัติศาสตร์ไม่ใช่เพียงการรับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และจบสิ้นไปแล้วในอดีตเท่านั้น หากแต่การรับรู้ประวัติศาสตร์ นั้นมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้ง กับความเข้าใจโลก เข้าใจชีวิต ของผู้คนในแต่ละยุคแต่ละสมัย และเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้คนบางกลุ่มได้ “กระทำการ” อย่างหาญกล้าเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม” อีกทั้งยุทธศาสตร์ของขบวนการผู้มีบุญเลือกที่จะใช้พื้นที่เมืองอุบลฯ เป็นฐานที่ตั้งหลัก การที่ขบวนการผู้มีบุญได้ก่อตัวขึ้น และรวบรวมกำลังคนในบริเวณดังกล่าว ทำให้เราเล็งเห็นถึงความ

⁷ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. 2541. หน้า 7.

สำคัญของพื้นที่ที่ขบวนการผู้มีบุญเลือกใช้เป็นฐานที่ตั้ง ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อย่างเดียว แต่รวมไปถึงพื้นที่เชิงอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ เพราะเมืองอุบลฯ เป็นเมืองที่ได้รับบทบาทสำคัญตั้งแต่ยังเป็นหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก จนกระทั่งมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จมาเป็นข้าหลวงใหญ่ ซึ่งขณะนั้นได้มีการแบ่งหัวเมืองลาวออกเป็น 3 หัวเมืองใหญ่ๆ โดยเมืองอุบลฯ เป็นที่บัญชาการของมณฑลลาวท้าว นอกจากนี้เมืองอุบลฯ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น การแยกเก็บเงินส่วยออกเป็นสองประเภท คือ เงินส่วยที่ค้างมาก่อน และเงินที่จัดเก็บใหม่ การจัดราชการแบ่งเขตแขวงอย่างชัดเจน การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น

จากเหตุการณ์การเกิดขบวนการผู้มีบุญในบริเวณภาคอีสาน ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียมโหทธิพลต่อการเกิดผู้มีบุญ และการเกิดขบวนการผู้มีบุญแทบทุกครั้ง เพราะถือได้ว่าเป็นอุดมการณ์ที่ชักจูงผู้คนให้เข้าร่วม แต่การเกิดขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 ได้ปรากฏหนังสือคำทำนายลายแทงขึ้นมาด้วย “จากเหตุการณ์ทำให้เข้าใจไปว่า ชาวบ้านพากันเชื่อในเวทย์มนต์คาถา การรักษาโรค การเปลี่ยนจากหินเป็นทอง ฯลฯ ในทำนองนี้ มากกว่าการมาของผู้ที่จะทำให้หลุดพ้นสู่สังคมใหม่หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ชาวบ้านอาจจะไม่ได้เชื่อในการมาของพระศรีอารียมโหทธิพล เพียงแต่เชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ของผู้มีบุญที่ช่วยความเจ็บไข้ได้ป่วย ความทุกข์ลำเค็ญในชีวิตที่มีอยู่ในปัจจุบันให้หายไปได้เท่านั้นก็ได้”⁸ สิ่งนี้ทำให้เห็นว่าอิทธิพลความเชื่อที่เป็นชนวนของการเกิดขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 ไม่ใช่แค่ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียมโหทธิพลแต่อาจจะมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เวทย์มนต์คาถา หรือความเชื่ออื่นๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาในเรื่องของขบวนการผู้มีบุญ โดยเฉพาะการเกิดขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 ที่มีองค์มันเป็นหัวหน้ากลุ่ม เพื่อหาคำอธิบายว่า แท้จริงแล้วการเกิดขบวนการผู้มีบุญ

⁸ ไชยันต์ รัชชกุล. การศึกษาขบวนการผู้มีบุญ: คำถาม ความสงสัย และใคร่เสนอ. ใน *ความเชื่อพระศรีอารียมโหทธิพลและกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. 2527. หน้า 335.

พ.ศ. 2444 - 2445 ในครั้งนั้น นอกจากอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ที่ถูกยึดเป็นอุดมการณ์หลักของขบวนการผู้มีบุญแล้ว ยังมีสาเหตุใดที่แอบแฝงหรือเกี่ยวข้อง ทำให้ผู้คนเกิดการรวมตัวเป็นขบวนการผู้มีบุญขึ้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาเรื่อง “ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 กรณีศึกษากลุ่มองค์มัน” โดยหวังว่าผลการวิจัยจะเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนให้เห็นสิ่งที่เป็นอิทธิพลของการเกิดขบวนการผู้มีบุญ เพื่อจะได้ช่วยให้เข้าใจและมองเห็นภาพเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้วได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงที่มาของกลุ่มองค์มัน แผนการ แนวร่วมและผลของการต่อต้านอำนาจรัฐ
2. เพื่อศึกษาความเชื่อพระศรีอารีย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความเชื่ออื่นๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตแบบอีสาน
3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มัน

วิธีการศึกษา

ในการวิจัยครั้งนี้จะเก็บข้อมูลด้วยกัน 3 วิธีการ คือ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การวิจัยเอกสาร (documentary research) มุ่งรวบรวมข้อมูลในประเด็นที่นอกเหนือจากการสัมภาษณ์ รวมทั้งจะใช้เป็นข้อมูลในการตรวจสอบผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ซึ่งจะใช้อเอกสารชั้นต้น เช่น จดหมายเหตุ เอกสารราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น โบบอก สำเนาโทรเลขที่รายงานเรื่องผีบุญ เป็นต้น และชั้นรอง เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราวิชาการ บทความ วารสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วรรณกรรม อินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจะใช้การวิเคราะห์ว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์นั้นเป็นเอกสารจริงแท้หรือไม่ โดยการวิพากษ์วิธี 2 แบบ คือ การวิพากษ์ภายนอก

(external appraisal) เป็นการตรวจสอบตัวหลักฐาน เช่น การวิเคราะห์เอกสารที่มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับขบวนการผู้มีบุญ การวิพากษ์ภายใน (internal appraisal) เป็นการตรวจสอบข้อมูลในเอกสาร เช่น การวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสารที่เขียนขึ้นโดยราชการเกี่ยวกับขบวนการผู้มีบุญ

การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (oral history) เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) คือ มีแนวสัมภาษณ์เจาะลึก โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งอยู่ในหมู่บ้านสะพือ ได้แก่ ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยอย่างดี คือ พระในชุมชน ผู้นำชุมชน เช่น ผู้นำกิจการทางศาสนา ผู้ที่มีบทบาทในด้านอื่นๆ ของชุมชน ผู้นำนอกชุมชน เช่น นักปราชญ์ประจำท้องถิ่น ตลอดจนการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยการจัดกลุ่มสนทนา ประมาณ 5-10 คน ที่มีคุณลักษณะบางประการคล้ายคลึงกัน

การสังเกต (observation) เป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participation Observation) คือ ไม่เข้าไปใช้ชีวิตร่วมหรือทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มคนที่ศึกษา โดยไม่ต้องทำให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกกรบกรวนเพราะอาจทำให้พฤติกรรมผิดไปจากปกติได้ ซึ่งอาจใช้ในระยะเวลาแรกของการวิจัยแล้วใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในระยะหลัง

ผลการศึกษา

จากการศึกษาความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 กรณีศึกษากลุ่มองค์มั่นพบว่า

1. จากการศึกษาดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยพบว่า กลุ่มองค์มั่นหรือ อ้ายมาน ในเขตเมืองอุบลราชธานี คือ กลุ่มผู้มีบุญที่มีขนาดใหญ่และมีการต่อสู้กับอำนาจรัฐที่เด่นที่สุด แม้จะไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนยืนยันได้ว่าองค์มั่นเป็นคนฝั่งซ้ายหรือฝั่งขวาแม่น้ำโขง แต่จากงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 ล้วนกล่าวในลักษณะที่คล้ายคลึงดังนี้

นางลักษณะ ลิ้มศิริ⁹ กล่าวว่า เริ่มแรกของคัมภ์ข้ามมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยเข้ามาอยู่ที่เมืองโขงเจียม อุบลราชธานี นอกจากนี้ผู้มีบุญในเขตเมืองอุบลฯ ยังมีความผูกพันกับผู้มีบุญทางฝั่งลาวเป็นอย่างมาก ถ้าจะกล่าวว่าเป็นกลุ่มเดียวกันก็ได้ เพราะขณะนั้นทางฝั่งลาวอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมีการแตกตื่นผู้มีบุญในทำนองเดียวกันกับฝั่งสยาม เมื่อถูกฝรั่งเศสปราบปราม ผู้มีบุญเหล่านั้นจึงหลบหนีเข้ามาอยู่ตามเมืองริมฝั่งโขงของเมืองอุบลฯ เช่น องค์มั้น องค์พระบาท องค์จักรวาท้องค์ทา องค์ลึง องค์หา เป็นต้น

คายส์¹⁰ กล่าวว่า องค์มั้น หรือมาน เป็นคนลาวของฝรั่งเศส อยู่ในเขตหมู่บ้านเขมราฐ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี อ้างว่าเป็นเจ้า หรือองค์ปราสาททอง

เมอร์ดอค¹¹ กล่าวว่า องค์มั้นเป็นทหารขององค์แก้วจากสุวรรณเขต ประกาศอ้างตนเป็นท้าวธรรมิกราช และเริ่มทำการเกณฑ์ทหาร ติดอาวุธ รวมไปถึงรวบรวมสาวจากเมืองเขมราฐถึงบ้านสะพือ

ไพฑูรย์ มีกุศล¹² กล่าวว่า องค์มั้นเป็นหัวหน้าขบวนการผู้มีบุญ มีกองกำลังตั้งอยู่ที่บ้านปาง ต่อมาได้ข้ามมาก่อจลาจลทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เดิม วิภาคพจนกิจ¹³ กล่าวว่า องค์มั้นมีภูมิลำเนาอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่ไม่ทราบว่าย้ายบ้านเมืองใด ได้ตั้งตัวเองขึ้นเป็นเจ้าปราสาททอง หรือพญาธรรมิกราช มาจากเมืองสุวรรณเขตเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

⁹ นางลักษณะ ลิ้มศิริ. ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445. 2524.

¹⁰ คายส์, ชาร์ลส์ เอ็ม. ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์, ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย. นาฏวิทยาชิลิตานนท์. (แปล). ใน ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. 2527. หน้า 63 - 90.

¹¹ เมอร์ดอค, จอห์น บี. กบฏ "ผู้มีบุญ" ค.ศ.1901-1902. พิมพ์ครั้งที่ 2. เวสต์สโตน. (แปล). ใน ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. 2527. หน้า 104-122.

¹² ไพฑูรย์ มีกุศล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. 2515.

¹³ เดิม วิภาคพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2542.

เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้นำขบวนการผู้มีบุญในเขตเมืองอุบลฯ มักจะถูกเชื่อมโยงกับผู้นำทางฝั่งลาว แม้จะไม่สามารถระบุได้ว่าผู้นำขบวนการเป็นใครมาจากไหน แต่งานวิจัยส่วนใหญ่มักจะกล่าวว่า ผู้นำขบวนการเป็นคนที่ข้ามมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หลังจากที่ก่อความวุ่นวายในฝั่งลาวไม่สำเร็จ จึงหลบหนีมาอยู่ฝั่งไทย

หากพิจารณาจากเขตการปกครองแล้ว ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งถูกปกครองโดยฝรั่งเศส ในอดีตเคยอยู่ภายใต้การปกครองของไทยมาก่อน บริเวณทั้งสองฝั่งเคยถูกเรียกว่า หัวเมืองลาว ฉะนั้นจึงเปรียบได้กับอาณาบริเวณเดียวกัน การที่งานวิจัยส่วนใหญ่เสนอว่า องค์มั่นเป็นคนลาวหรือคนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้น อาจจะใช้เรื่องของอาณาเขตบวกกับกรอยู่ภายใต้การปกครองของคนซึ่งต่างกลุ่มกัน แต่ถ้าพิจารณาถึงลักษณะของคนในท้องถิ่นบวกกับภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าไม่ได้มีความแตกต่างกันเลย เพียงแต่ฝั่งขวาซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ถูกชนชั้นปกครองพยายามกลืนคำว่า “ลาว” โดยใช้คำว่า “ไทย” เข้ามาแทนที่ ทำให้องค์มั่นหรือผู้นำขบวนการผู้มีบุญ ถูกมองว่าเป็นคนต่างกลุ่มกับชนชั้นปกครอง ขณะที่คนในท้องถิ่นแม้จะได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มคนที่กลายเป็นไทย แต่ความสำนึกทางชาติพันธุ์และการได้รับการปฏิบัติจากฝ่ายปกครอง ยังคงทำให้คนในท้องถิ่นรู้สึกตัวตนเองเป็นลาว อย่างที่พอใหญ่บุญจันทร์เคยให้สัมภาษณ์ไว้ข้างต้น ดังนั้นคนในท้องถิ่นจึงมองตัวองค์มั่นเป็นคนกลุ่มเดียวกับตนก็เป็นได้

ในสถานการณ์ต่อสู้ของกลุ่มองค์มั่นจะพบว่า มีเป้าหมายที่จะล้มล้างอำนาจของผู้นำในขณะนั้น โดยมีแผนการที่จะตีเมืองให้ได้ทั้งสองฝั่งโขง ซึ่งเป็นคำบอกเล่าจากผู้นำระดับรองๆ ในขบวนการผู้มีบุญที่ถูกจับกุม แผนการครั้งนั้นมีการกำหนดบุคคลที่ปกครองพื้นที่ต่างๆ ไว้อย่างเสร็จสรรพ นอกจากนี้ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มั่น ยังมีแนวร่วมขบวนการเป็นคนในท้องถิ่น จึงทำให้การรวบรวมผู้คนเข้าเป็นกองกำลังเป็นไปได้โดยง่าย เพราะสามารถเข้าถึงชาวบ้าน¹⁴

¹⁴ ไพฑูรย์ มิกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. 2515. หน้า 93.

หลังจากสมัครพรรคพวกจากท้องที่ต่างๆ เริ่มจากเมือง เขมรราชู เกษมสีมา ตระการพิซผล ได้ผู้คนเข้าร่วมขบวนการ ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนมากทีเดียวเมื่อเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ทำให้ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มันพร้อมที่จะยกกองกำลังเข้ามาตีเมืองอุบลฯ ในระหว่างที่รวบรวมกำลังคนอยู่นั้น ได้เกิดการปะทะกับกองกำลังของฝ่ายปกครองที่ส่งไปสืบลาดเลาขึ้น แต่เนื่องจากฝ่ายปกครองกำลังน้อยกว่าจึงถอยกลับ จึงทำให้ขบวนการผู้มีบุญมีกำลังใจฮึกเหิมและพร้อมจะยกกองกำลังเข้าตีเมืองอุบลฯ และจากการปะทะกันครั้งนั้นขบวนการผู้มีบุญก็ได้ชื่อว่าเป็นกบฏต่อแผ่นดิน

ในแง่ของการรวบรวมกำลังคนนั้น ถือได้ว่าองค์มันประสบความสำเร็จ ในการชักจูงให้ชาวบ้านเข้าร่วมขบวนการ แต่ในส่วนการรวมตัวกันเป็นขบวนการนั้นมีโครงสร้างการจัดองค์กรเป็นไปแบบงายๆ ไม่ซับซ้อน เพียงแต่ศรัทธาก็มาเข้าร่วมกับขบวนการผู้มีบุญได้เลย ซึ่งจุดนี้พบว่า เป็นจุดด้อยของขบวนการ เนื่องจากเป็นการรวมแบบงายๆ และการควบคุมเป็นไปอย่างหลวมๆ อีกทั้งผู้เข้าร่วมขบวนการส่วนใหญ่เป็นชาวบ้าน ทำให้ขบวนการที่เกิดขึ้นเป็นองค์กรที่ขาดระเบียบวินัย ไม่สามารถควบคุมหรือจำกัดจำนวนผู้เข้าร่วมขบวนการได้ บวกกับการไม่รู้ยุทธศาสตร์ทางการรบ และที่สำคัญก็คือไม่มีอาวุธที่พร้อมเพียง จะมีก็เพียงแต่อาวุธที่หาได้ง่ายๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น ดาบ มีด เป็นต้น ในแง่ของการต่อสู้ถือได้ว่าขบวนการผู้มีบุญอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ เมื่อเทียบกับฝ่ายปกครองที่มีกองกำลังและอาวุธที่ทันสมัยกว่า

ในขณะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้ทราบเหตุการณ์การปะทะกันดังกล่าว เกรงว่าเหตุการณ์จะเลวร้ายจึงสั่งทหารออกไปสืบข้อเท็จจริงอีกครั้ง การไปสืบลาดเลาครั้งที่สองนี้ ส่งคนไปประมาณ 15 คนเท่านั้น แต่เหตุการณ์ก็ซ้ำรอยเดิมคือ เกิดการปะทะกับขบวนการผู้มีบุญอีกครั้งที่สอง ซึ่งครั้งนี้มีผู้รอดตายมาเข้าเฝ้าเพียงพลทหารหนึ่งนายเท่านั้น การที่ขบวนการผู้มีบุญมีชัยชนะต่อฝ่ายปกครองอีกครั้งนั้น ยิ่งทำให้ขบวนการผู้มีบุญมีชื่อเสียงเลื่องลือมากกว่าเดิม¹⁵

¹⁵ เดิม วิชาคพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2542. หน้า 436.

เมื่อเหตุการณ์ลูกกลมใหญ่โตขึ้น จึงนำไปสู่การปราบปรามขั้นรุนแรง ฝ่ายปกครองได้จัดกำลังคนหรืออาวุธครบมือรวมไปถึงปืนใหญ่ ยกกำลังไปชุมนุมในพื้นที่ใกล้เคียงที่ขบวนการผู้มิบุญตั้งทัพอยู่ เพื่อรอจังหวะฝ่ายขบวนการผู้มิบุญบุกเข้าตีเมืองอุบลฯ เมื่อประจวบเหมาะก็จะยกทัพบุกทันที เมื่อขบวนการผู้มิบุญเดินทางมาถึงบริเวณที่ทหารชุมนุมอยู่ก็เกิดการปะทะกันขึ้น ฝ่ายทหารยิงปืนใหญ่นัดแรกเข้าไป แต่ตั้งวิถีกระสุนให้ข้ามขบวนการผู้มิบุญไปก่อน ขบวนการผู้มิบุญเห็นว่าลูกปืนใหญ่ไม่โดนพวกตนจึงพากันตั้งใจให้รอกัน จากนั้นไม่นานปืนใหญ่นัดที่สองและสามก็ตามมา ซึ่งครั้งนี้โดนพวกผู้มิบุญบาดเจ็บและล้มตายเป็นจำนวนมาก ที่เหลือก็หนีเอาตัวรอดกันไปคนละทิศคนละทาง ส่วนตัววงศ์มันผู้นำขบวนการและพรรคพวกอีกราว 10 คนนั้นหลบหนีไปได้

การต่อสู้ระหว่างขบวนการผู้มิบุญนั้นสิ้นสุดลงที่ฝ่ายปกครองเป็นผู้ชนะ ผู้แพ้จึงถูกจับกุมเพื่อรอรับการพิจารณาโทษในฐานกบฏ ซึ่งผู้ที่ถูกจับกุมได้นั้นมีมากจนล้นที่คุมขัง ทางฝ่ายปกครองจึงนำใส่ชื่อคางจ้งจำไว้กลางแจ้ง คือ ทุ่งศรีเมือง โดยแบ่งระดับการลงโทษตามความหนักเบา หนักที่สุดคือการประหารชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นระดับผู้นำขบวนการ หรือบุคคลสำคัญรองลงมา

การปราบปรามขบวนการผู้มิบุญครั้งนั้นได้ส่งผลกระทบต่ออีสานและเมืองอุบลฯ หลายด้านด้วยกัน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม จึงถือได้ว่าขบวนการผู้มิบุญสามารถทำให้อีสานได้รับความสนใจจากฝ่ายปกครอง ถึงแม้ว่าการเข้าถึงสภาพที่แท้จริงของสภาพการเป็นอยู่ของคนพื้นเมืองจะยังไม่สมบูรณ์เพียงพอ

2. ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถสรุปได้ว่า คนอีสานสืบทอดวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มคนไทยล้านช้าง ทำให้มีลักษณะวัฒนธรรม ภาษา ระบบความเชื่อ หรือพิธีกรรมต่างๆ คล้ายคลึงกัน แต่หลังจากอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย วัฒนธรรมดังกล่าวยังคงมีบทบาทต่อสังคมอีสาน แม้ว่าวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะแผ่อิทธิพลเข้ามาพร้อมการปกครองจากไทย แต่คนอีสานยังคงมีลักษณะร่วมกับวัฒนธรรม

ลุ่มน้ำโขงมากกว่า ซึ่งหล่อหลอมให้คนอีสานเกิดความเชื่อต่างๆ มากมาย โดยที่มีความเชื่อดั้งเดิมคือ เรื่องผี ซึ่งส่งผลให้เกิดพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ขึ้นด้วย นอกจากนี้คนอีสานก็ไม่ได้ละเลยศรัทธาที่มีอยู่ในพุทธศาสนา¹⁶

สำหรับพุทธศาสนาของคนอีสานถือได้ว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างหนึ่งของสังคมอีสาน เห็นได้จากฮีด 12 ของคนอีสาน ที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง จนเกิดประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ ขึ้น ซึ่งงานบุญที่สำคัญของคนอีสานคือ งานบุญพระเวส จากงานบุญพระเวสนี้เองที่ทำให้มาลัยสูตรถูกนำมาเทศน์ในงานบุญ ซึ่งสำนวนอีสานคือ มาลัยหมั้นมาลัยแสน จากจุดนี้ทำให้ความเชื่อพระศรีอารียที่แฝงอยู่ในมาลัยสูตรถูกถ่ายทอดสู่คนอีสาน และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนอีสาน

ความเชื่อพระศรีอารียเป็นความเชื่อที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา เชื่อว่าเมื่อสิ้นสุดศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันในปี พ.ศ. 5000 จะเกิดกสิยุคขึ้น และผู้ที่จะมีมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปคือ พระศรีอารีย ซึ่งยุคศาสนาของพระศรีอารียนั้นจะเป็นยุคที่สมบูรณ์ทั้งวัตถุและจิตใจ ดังนั้นผู้ที่มีความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย จึงปรารถนาที่จะได้พบ ได้เห็น หรือเกิดทันยุคพระศรีอารีย สำหรับคนอีสานเชื่อว่าการฟังเทศน์มหาชาติ นั้น จะช่วยให้เขาได้พบพระศรีอารียตามปรารถนา นอกจากนี้ยังต้องประพฤติปฏิบัติตัวเป็นคนดี รักษาศีลเพื่อให้ตัวเองบริสุทธิ์ และหมั่นทำบุญทำทาน¹⁷

แม้ว่าความเชื่อพระศรีอารียจะถูกนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ของขบวนการผู้มีบุญ แต่แท้จริงแล้วความเชื่อพระศรีอารียในแง่ศาสนา เป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราวเท่านั้น เพราะโลกของพระศรีอารียคือโลกที่อุดมสมบูรณ์ ต่างจากโลกของความเป็นจริงที่ไม่มีความเท่าเทียม ชัดสน ยากจน สิ่งเหล่านี้จึงทำให้คนที่มี

¹⁶ ธวัช ปุณโณทก. ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน. ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ*. 2529. หน้า 352 - 354.

¹⁷ ประยูร ดิษฐานพวงศ์. *พระศรีอารียเมตไตรยพุทธเจ้า (พระศรีอารีย)*. 2551. หน้า 9.

ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียะ เช่น คนอีสานมุ่งหาความสุขทางใจเพื่อให้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขที่ดีกว่า ในแง่นี้ก็ไม่ได้แตกต่างจากสังคมในฝันแบบตะวันตกหรือยูโทเปียนั่นเอง

นอกจากความเชื่อพระศรีอารียะจะเปรียบเสมือนโลกในอุดมคติที่มีแต่ความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์รอคอยและใฝ่ฝันถึงแล้ว ยังมีลักษณะสอดคล้องกับความเชื่อทางตะวันตก ดังเช่น สังคมยูโทเปีย ยุคพระศรีอารียะกับสังคมนิยมยูโทเปีย อาจจะมีคามเหมือนกันในแง่ของสังคมอุดมคติที่ทุกคนอยากให้เป็น ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความสามัคคีกลมเกลียว ไม่มีความขัดแย้ง ไม่มีสงครามหรือการใช้ความรุนแรง แต่ก็มี ความแตกต่างกันระหว่างสังคมพระศรีอารียะกับสังคมนิยมยูโทเปีย ตรงที่สังคมแบบยูโทเปียนั้นชี้ให้เห็นรูปแบบการกระทำในสังคม ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยที่ทุกคนต้องมีการปฏิบัติจริง เช่น การประกอบอาชีพ ชาวยูโทเปียยังคงทำเกษตรกรรมเพียงแต่ปัจจัยในการผลิตนั้นเป็นกรรมสิทธิ์รวม ขณะที่สังคมพระศรีอารียะนั้นเป็นสังคมที่ทุกอย่างสามารถบังเกิดขึ้นได้เอง เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดจากการบำเพ็ญบารมีของพระศรีอารียะนั่นเอง

นอกจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะแล้ว คนอีสานยังมีความเชื่อที่สำคัญในการดำเนินวิถีชีวิตนั่นคือ ความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อทั้งสองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์กัน เพราะวิถีชีวิตของคนอีสานนั้นผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เมื่อมีเหตุการณ์ที่ผิดแปลกไปจากธรรมชาติ คนอีสานมักจะโยงเหตุการณ์ดังกล่าวว่าเกิดจากสิ่งลี้ลับ และในทัศนคติคนอีสานก็คือ ผี ซึ่งความเชื่อเรื่องผีเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งเสียชีวิต ซึ่งทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ขึ้นมา เช่น การเซ่นสรวงบูชาผี พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของไสยศาสตร์ เพราะการจะกระทำพิธีกรรมต่างๆ ต้องมีผู้ทำพิธี มีคาถาอาคม มีเครื่องบูชา จึงอาจกล่าวได้ว่าความเชื่อไสยศาสตร์และผีนั้น ผสมกลมกลืนอยู่ในวิถีชีวิตคนอีสานจนไม่สามารถแยกจากกันได้อย่างชัดเจน หากแต่เป็นการผสมผสานได้อย่างลงตัวและเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

3. ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สามารถสรุปได้ว่า ความเชื่อพระศรีอารีย์ ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้กับขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มัน โดยเฉพาะองค์มันที่อ้างตัวเป็นท้าวธรรมิกราช ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้นำหรือผู้มีบุญที่จะมาช่วยปราบยุคเข็ญ และนำพาไปสู่สังคมใหม่ที่มีแต่ความสุขความเจริญ ด้วยเหตุนี้ความเชื่อพระศรีอารีย์ จึงถูกปรุงแต่งและต่อเติมให้เชื่อต่อการเกิดผู้นำขบวนการผู้มีบุญ แต่หากจะกล่าวได้ว่า ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มันนำเอาความเชื่อพระศรีอารีย์มาเป็นอุดมการณ์หลักของกลุ่ม กลับพบว่าก่อนเกิดการรวมตัวกันเป็นขบวนการนั้น มีการเกิดข่าวลือเกี่ยวกับอาเพศต่างๆ ทัวทั้งอีสาน ทำให้ผู้ที่แตกตื่นตามข่าวลือนั้น พากันปฏิบัติตามข่าวลือ โดยเฉพาะการไปเก็บหินแห่มานูชา เพื่อรอวันที่หินจะกลายเป็นเงินเป็นทอง และผู้ที่จะมาเปลี่ยนหินให้กลายเป็นเงินทองก็คือ ผู้มีบุญนั่นเอง

เมื่อมีผู้อ้างตัวเป็นผู้มีบุญเกิดขึ้น ก็มักจะมีพิธีกรรมต่างๆ เกิดขึ้นตามมา ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มันก็เช่นเดียวกัน ซึ่งได้มีการแต่งตั้งให้องค์ฟ้าเลื่อนหรือหลวงวิชา คอยเสกเป่าคาถาอาคม แจกเครื่องรางของขลัง รดน้ำมนต์ เนื่องจากหลวงวิชาเป็นหมอพื้นเมืองด้วย ก็อาจจะมีการรักษาโรคต่างๆ ด้วยโน้มนำทำให้ขบวนการผู้มีบุญสามารถสร้างศรัทธาร่วมกับดึงดูดผู้คนให้เข้าร่วมกับขบวนการ โดยผู้ที่เข้าร่วมขบวนการมักจะมีวิชาอาคมติดตัวมาด้วย บุคคลประเภทนี้ยังสามารถดึงให้ชาวบ้านคนอื่นๆ ให้เข้าร่วมกับขบวนการได้อีก เนื่องจากความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือความชื่นชอบในตัวผู้มีวิชาเอง จึงทำให้ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มันมีผู้เข้าร่วมขบวนการเพิ่มมากขึ้น

ในส่วนของชาวบ้านที่เข้าร่วมกับขบวนการนั้นเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่า องค์มันในฐานะผู้มีบุญเป็นเพียงคนที่เข้ามาช่วยปลอบประโลมให้ชาวบ้านรู้สึกปลอดภัยในชีวิต เป็นผู้ที่จะมาให้โชคลาภ การเปลี่ยนหินเป็นเงินเป็นทอง รวมไปถึงการรักษาพยาบาล อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีบุญในทัศนะของชาวบ้านคือ ผู้ที่สามารถแสดงอำนาจเหนือธรรมชาติและตอบสนองในสิ่งที่เขาเหล่านั้นต้องการ

อย่างไรก็ดี ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มั่นมีความสัมพันธ์กับความเชื่อพระศรีอารียะในแง่ของการสร้างผู้นำ ในฐานะผู้นำขององค์มั่นคือ ผู้มีบุญ ที่ถูกตีความให้เข้ากับความเชื่อพระศรีอารียะขณะที่ชาวบ้านมององค์มั่นในฐานะผู้มีบุญเช่นเดียวกัน แต่เป็นผู้มีบุญที่มีอิทธิฤทธิ์ มีเวทมนตร์ สามารถดลบันดาลหรือตอบสนองในสิ่งที่ชาวบ้านต้องการ ดังนั้นการรวมตัวกันเป็นขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มั่น จึงเกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อไสยศาสตร์ และความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในวิถีชีวิตคนอีสานเข้าด้วยกัน หากจะกล่าวว่ขบวนการผู้มีบุญเกิดที่ เกิดขึ้นทุกครั้งให้ความเชื่อพระศรีอารียะมาเป็นอุดมการณ์หลัก แต่ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มั่น อาจสรุปได้ว่า เป็นขบวนการผู้มีบุญที่ผู้เข้าร่วมขบวนการ ไม่มีลักษณะร่วมของอุดมการณ์เดียวอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการผสมผสานสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของเขาเหล่านั้นเข้าด้วยกัน

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาพบว่า มีข้อสรุปใหม่เกี่ยวกับความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 - 2445 แตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมาในอดีต กล่าวคืองานวิจัยในอดีตมักวิเคราะห์ว่าความเชื่อพระศรีอารียะ เป็นอุดมการณ์ที่ขบวนการผู้มีบุญนำมาใช้เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ เช่น สุนทรี อาสะโวทย์¹⁸ พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย¹⁹ แต่การศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อพระศรีอารียะว่ามีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดสังคมนิยมไทยเป็ยทางตะวันตกที่กล่าวถึงสังคมอุดมคติ และยังชี้ให้ความเชื่อพระศรีอารียะอีกรูปแบบหนึ่งในขบวนการผู้มีบุญโดยเฉพาะกลุ่มองค์มั่น คือ ความเชื่อพระศรีอารียะในแง่นี้ เป็นการสร้างความชอบธรรมในฐานะของผู้นำขบวนการเท่านั้น ในส่วนผู้เข้าร่วมขบวนการก็เช่นกัน ไม่ได้มีความรู้สึกร่วมกับผู้นำในฐานะผู้มีบุญที่ถูกตีความจากความเชื่อพระศรีอารียะ แต่ชาวบ้านเหล่านั้นเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของ

¹⁸ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. หมอลำโสภา. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 1*. 2549.

¹⁹ พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย. *ความเชื่อพระศรีอารียะและกฎผู้มีบุญในสังคมไทย*. 2527.

ผู้มีบุญ ที่จะมาเปลี่ยนความหวังของเขาให้กลายเป็นจริงเหมือนกับข่าวลือที่แพร่ออกไป ซึ่งกลุ่มองค์กรสามารถสร้างความเชื่อมั่นเหล่านั้นให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้าน ทำให้ได้รับการต้อนรับจากชาวบ้าน จึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะรวบรวมผู้คนให้เข้าเป็นพรรคพวก แม้จะไม่ได้มีอุดมการณ์ร่วมกันอย่างชัดเจน ทำให้เราต้องมาวิเคราะห์กันว่า แท้จริงแล้วขบวนการดังกล่าวเป็นขบวนการที่ใช้ความเชื่อพระศรีอาริย์มาเป็นอุดมการณ์การต่อสู้หรือไม่

วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับขบวนการผู้มีบุญ เช่น วิทยานิพนธ์ของนางลักษณ์ ลัมศิริ นั้นเป็นการศึกษาในเชิงพรรณนาข้อมูล ซึ่งไม่มีข้อสรุปในเชิงทฤษฎี อันจะเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง แต่ก็เป็วิทยานิพนธ์ที่ทำการศึกษาข้อมูล ในด้านเนื้อหาได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนวิทยานิพนธ์นี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาในเชิงวิเคราะห์ โดยอาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจนำ เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์กรนี้ ทำให้สามารถวิเคราะห์ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์กรได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน

เราพบว่างานวิจัยนี้มีข้อสรุปสอดคล้องกับแนวการศึกษาของแนวความคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจนำ กล่าวคือ การกระทำขององค์กรนี้เป็นเพียงความพยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำ ซึ่งการครองอำนาจนำจะสมบูรณ์ได้นั้น จำเป็นต้องสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์ตามแนวความคิดของกรัมมี่ คือ ทั้งโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่าง ในที่นี้องค์กรไม่ได้กล่าวถึงโครงสร้างส่วนล่างที่เป็นระบบเศรษฐกิจ ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าการผลิตแบบดั้งเดิมของคนอีสาน คือ การผลิตแบบยังชีพนั้นไม่ได้สร้างปัญหาให้กับระบบการปกครอง ดังนั้นสิ่งที่องค์กรมุ่งประเด็นไปก็คือ การครอบงำในพื้นที่ประชาสังคม จึงเกิดการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด โดยใช้ความเชื่อพระศรีอาริย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความเชื่อที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของคนอีสาน เป็นกลไกการครองอำนาจนำ เพื่อให้เกิดความรู้สึกเห็นพ้อง แต่เนื่องจากความเชื่อเหล่านี้ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของคนอีสาน ผ่านสถาบันทางสังคมต่างๆ เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้สังคมอีสานมีลักษณะของโลกทัศน์ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ความเชื่อดังกล่าวทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการผลประโยชน์ของตน ซึ่งก็คือ การเปลี่ยน

หินเป็นทอง การรักษาอาการเจ็บป่วย ความรู้สึกปลอดภัยในชีวิต ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลคือ ความสุขสบาย สิ่งเหล่านั้นได้รับการสนับสนุนและทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มัน ดังนั้น ชาวบ้านจึงถูกรอบงำโดยไม่รู้สึกรว่าถูกเอาเปรียบ แต่ในขณะที่เดียวกันคนที่ปฏิเสธก็ถูกใช้กำลัง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกสังคมไม่สามารถปฏิเสธได้เช่นเดียวกัน เพราะนั่นเป็นอีกหนึ่งรูปแบบของการได้มาซึ่งการครองอำนาจนำ โดยการใช้กลไกรัฐหรือกลไกที่ใช้อำนาจบังคับนั่นเอง

สรุป

การรวมตัวของขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มัน เกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อพระศรีอารีย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในวิถีชีวิตคนอีสานเข้าด้วยกัน โดยใช้ความเชื่อพระศรีอารีย์สร้างฐานะที่ขอบธรรมให้แก่ผู้นำ ซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างภาวการณ์ครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นฐานะผู้นำขององค์มันคือ ผู้มีบุญ ที่ถูกตีความให้เข้ากับความเชื่อพระศรีอารีย์ ขณะที่ชาวบ้านมององค์มันในฐานะผู้มีบุญ แต่เป็นผู้มีบุญที่มีอิทธิฤทธิ์ มีเวทมนตร์ สามารถดลบันดาลหรือตอบสนองในสิ่งที่ชาวบ้านต้องการ ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่อดั้งเดิม จึงถูกนำมาเป็นกลไกการครองอำนาจนำ รวมไปถึงการใช้อำนาจบังคับหรือกลไกรัฐในบางพื้นที่ ดังนั้น การรวมตัวของกลุ่มองค์มัน จึงเกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อพระศรีอารีย์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในวิถีชีวิตคนอีสานเข้าด้วยกัน หากจะกล่าวว่ขบวนการผู้มีบุญเกิดขึ้นทุกครั้งที่ใช้ความเชื่อพระศรีอารีย์มาเป็นอุดมการณ์หลัก แต่ขบวนการผู้มีบุญกลุ่มองค์มัน สรุปได้ว่า เป็นขบวนการผู้มีบุญที่ผู้เข้าร่วมขบวนการ ไม่มีลักษณะร่วมของอุดมการณ์เดียวอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการผสมผสานสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของเขาเหล่านั้นเข้าด้วยกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ขบวนการผู้มีบุญอยู่ในความประทับใจของชาวบ้านและได้รับการสนับสนุน แม้ว่าขบวนการผู้มีบุญจะถูกฝ่ายปกครองใช้กำลังปราบปราม และจับกุมลงโทษอย่างรุนแรงไปในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

1. เมื่อพิจารณาถึงบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์ขบวนการผู้มีบุญ จะพบว่า เหตุการณ์ดังกล่าวยังคงมีการเล่าขานสืบต่อกันมา แต่มีเพียงกลุ่มคนบางกลุ่มเท่านั้นที่รับรู้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ นั่นอาจจะเป็นเพราะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของสังคม ทำให้เรื่องราวของขบวนการผู้มีบุญเลือนหายไปตามกาลเวลา ดังนั้น พื้นที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์ขบวนการผู้มีบุญขึ้น ต้องหันมาสนใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน ด้วยการจัดให้มีการรวบรวมข้อมูลที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในพื้นที่ พร้อมกับเผยแพร่และสร้างความเข้าใจกับสถานการณ์ดังกล่าวกับผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งถือว่ามีคุณูปการต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสืบต่อไป

2. เรายังไม่ทราบว่ามีบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์ของขบวนการผู้มีบุญนั้น มีการตกทอดหรือส่งผ่านอุดมการณ์ของขบวนการผู้มีบุญสู่ชาวบ้านหรือไม่ มีการแสดงออกมาในรูปแบบไหน และส่งผลทั้งในเชิงลบและเชิงบวกจากอุดมการณ์ดังกล่าวอย่างไร ซึ่งเป็นปัญหาให้ผู้ที่สนใจเรื่องราวที่ส่งต่อจากประวัติศาสตร์อีสานได้ศึกษาเพื่อหาคำตอบต่อไป

บรรณานุกรม

- คายนัส, ชาร์ลส์ เอ็ฟ. ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์, ลัทธิเถรวาท และสังคมไทย. นานุกาชา ชลิตานนท์. (แปล). ใน *ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญ ในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2527.
- ฉลอง สุนทรวานิช. ความเชื่อในเรื่องพระศรีอาริย์และกบฏในภาคอีสาน ข้อสังเกตเบื้องต้น เกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ. ใน *ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2527.
- ไชยันต์ รัชชกุล. การศึกษาขบถผู้มีบุญ: คำถาม ความสงสัย และใคร่เสนอ. ใน *ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2527.
- เต็ม วิภาคพจนกิจ. *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ธวัช ปุณโณทก. ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- นงลักษณ์ ลืมศิริ. *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ.2325-2445*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ประยูร ดิษฐานพงศ์. *พระศรีอาริย์เมตไตรยพุทธเจ้า (พระศรีอาริย์)*. กรุงเทพมหานคร: ไพลินบุ๊คเน็ท, 2551.
- พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺทพิสัย. (บรรณาธิการ). *ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2527.
- ไพฑูริย์ มีกุล. *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2515.

เมอร์ดอค, จอห์น ปี. กบฏ "ผู้มีบุญ" ค.ศ.1901-1902. พิมพ์ครั้งแรก (แปล). ใน พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิสมัย (บรรณาธิการ), *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์.

วัชรพล พุทธรักษา. *รัฐบาลที่กษัตริย์กับความพยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำ*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการปกครอง, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. หมอลำไสภา. ใน *สวนกรรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสวนกรรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนักไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

Antonio Gramsci – Thought. Web. http://www.experiencefestival.com/a/Antonio_Gramsci_-_Thought/id/610061. 23 มิถุนายน 2552.

Femia, J. V. *Gramsci's political thought: hegemony, consciousness, and the revolutionary process*. Oxford: Clarendon Press, 1987.